

Період світових воєн — це час значних зрушень і змін у світі. Науково-технічний прогрес стає інтенсивнішим і впливає на характер та спосіб ведення воєн. Війни призводять до розпаду монархій і старих імперій. Унаслідок цього неодноразово змінюються кордони країн, радикально трансформуються владні еліти, зникають старі соціальні групи та з'являються нові. Усі ці процеси супроводжуються масовим насильством. І саме в цей нестійкий і швидкозмінний час **Україна поступово набуває політичної суб'єктності.**

Одним із перших прикладів такої суб'єктності стала **поява першого українського військового формування — легіону Українських січових стрільців** (створений у 1914 році, із початком бойових дій Першої світової війни). Хоча цей легіон перебував у складі імперської австро-угорської армії, він поклав початок створенню власної української армії. Якщо в XIX столітті українство проявлялося переважно у політичних групах і деклараціях, то з 1914 року воно вперше набуло ще й мілітарної сили. Власне, з того часу Україна набула цілком конкретного втілення, яке можна було побачити і відчувати його силу.

Протягом 31 року становлення України було різноманітним. За цей час вона набувала форм і республіки, і монархії. На її території чи окремих частинах проголошували і автономії, і незалежні держави. Незважаючи на те, що Україна перебувала в складі імперських держав, вона сформувала власний політичний образ. **Майже всі уряди**, які існували у цей період, мали у своїй назві **прикметник «український»** — Українська народна республіка, Українська Держава (*Гетьманат Скоропадського*), Західноукраїнська Народна Республіка, Українська Радянська Соціалістична Республіка.

Український рух набирав різних форм. У 1917–1920 роках його головною формою був національно-демократичний рух: рух, який намагався поєднати ідею української національної держави з ідеалами демократії. Після перемоги більшовиків головною формою українства у 1920-х роках став національний комунізм. Однак, його знищили сталінські репресії 1930-х років. Із того часу головною формою українства став інтегральний націоналізм. Він розвивався поза СРСР, у Західній Україні, і був представлений радикальною Організацією українських націоналістів.

Вага і впливи цих трьох рухів — **національно-демократичного, національно-комуністичного і націоналістичного** — змінювалися, і кожен із них по черзі втрачав роль лідера. Проте жоден із них не зник повністю й аж до кінця Другої світової війни вони співіснували між собою — часом мирно, часом вороже. Водночас кожен із цих рухів не був лише українським. Це були національні

прояви загальноєвропейських політичних напрямів, які виникли і розвивалися у 1914–1945 роках.

Зрештою, найбільш «вправним» у розігруванні «української карти» виявився Сталін. Протягом Другої світової війни він об'єднав українські землі у складі СРСР. На момент завершення Другої світової війни Україна існувала як Українська РСР, яка була квазідержавним утворенням, але життєво важливою складовою Радянського Союзу. Без України і ресурсів її земель (*людей, хліба, копалин*) СРСР був неможливим.

У 1945 році Україна з більшістю сучасних українських територій (*окрім Криму*) увійшла до складу ООН і стала однією з її країн-засновниць. Але це стало єдиним проявом її окремого статусу. Відтоді тривалий час Україна існувала як складова Радянського Союзу та не відігравала визначної ролі в європейській геополітиці. **Українське питання було законсервоване в СРСР** та відкладене на тривалий час (*до другої половини 80-х років XX століття*). Але зокрема **завдяки міжнародній суб'єктності**, набутій після Другої світової війни, **Україна змогла вийти зі складу СРСР** та проголосити незалежність у 1991 році.

Явище

Явище

Передумови

XIX століття було століттям формування ідеологій, які поширилися на початку XX століття. Майже всі вони пропонували спосіб зміни старого режиму, який базувався на імперіях і монархіях.

Представники кожної політичної течії боролися за розуми людей і зміст, який буде вкладений у збірне поняття «ми»: «ми» – нація (націоналізм), «ми» – клас (марксизм, комунізм), «ми» – раса (расизм), «ми» – вільні люди (лібералізм) та інші. Кожна людина, яка відповідала на запитання «Хто “ми” для неї», визначала, зокрема, свою політичну позицію.

У другій половині XIX століття загострилося **політичне протистояння між представниками різних ідеологій**. Це протистояння визначало контури нового світу в XX «короткому» столітті (1914–1991 роки). Протягом цього часу всі ідеології XIX століття реалізувались у реальних політичних режимах: **ліберальної демократії, соціал-демократії, комунізму і фашизму**.

У 1914 році почалася Перша світова війна. Вона була початком кінця старого режиму. Більшість імперій не витримала напруги, яка вимагала від них ведення масштабних воєнних операцій, і врешті-решт розпалася. На уламках імперій розгорнулася нова боротьба, але вже не між імператорами за владу над світом, а між прихильниками нових ідеологій. І ця боротьба була більш кривавою та жорстокою, ніж боротьба монархів.

Учасники Першої світової війни називали її Великою війною. У ній взяли участь **38 держав**, що мобілізували до своїх армій **73,5 мільйонів солдат**, із яких **20 мільйонів отримали поранення** та **10 мільйонів загинули**.

Кожна з держав, які воювали, мала свої стратегічні плани щодо захоплення нових земель.

Франція прагнула реваншу за поразку у франко-пруській війні 1871 року та відновлення контролю над Ельзасом і Лотарингією, які відібрала Німецька імперія через цю поразку.

Німеччина прагнула підважити домінування Британської імперії у світі, перерозподілити колонії та перешкодити піднесенню Російської імперії — яка напередодні війни розвивалася такими швидкими темпами, що скоро могла стати вагомою європейською силою.

Швидкий економічний розвиток **Російської імперії** за відсутності політичних свобод спричинив глибоку революційну кризу. Тому, щоб уникнути революції, російській владі потрібна була «невелика переможна війна». Влада Російської імперії вела війну під гаслом «звільнення слов'ян від німецького гніту». Крім того, вона прагнула реалізувати свій «грецький проєкт»: захопити колишню столицю Візантії — Стамбул (*Константинополь*), центр православ'я — і об'єднати всіх православних світу.

Натомість **Османська імперія** мала за мотив не допустити такий розвиток подій, а також повернути свій контроль над Балканами, Кіпром, Єгиптом і Кавказом.

Австро-Угорська імперія намагалася скористатись із занепаду Османської імперії та утвердити свій контроль над Балканами.

Британська імперія прагнула утримати своє економічне й мілітарне домінування у світі.

Перша світова війна увійшла в історію не лише як перша світова, але і як **перша тотальна війна**. Використання нових воєнних технологій — насамперед зброї масового знищення (*важкої артилерії та отруйних газів*) — вимагали тотальної мобілізації ресурсів як на фронті, так і в тилу.

Новий характер війни зробив її надзвичайно кривавою:

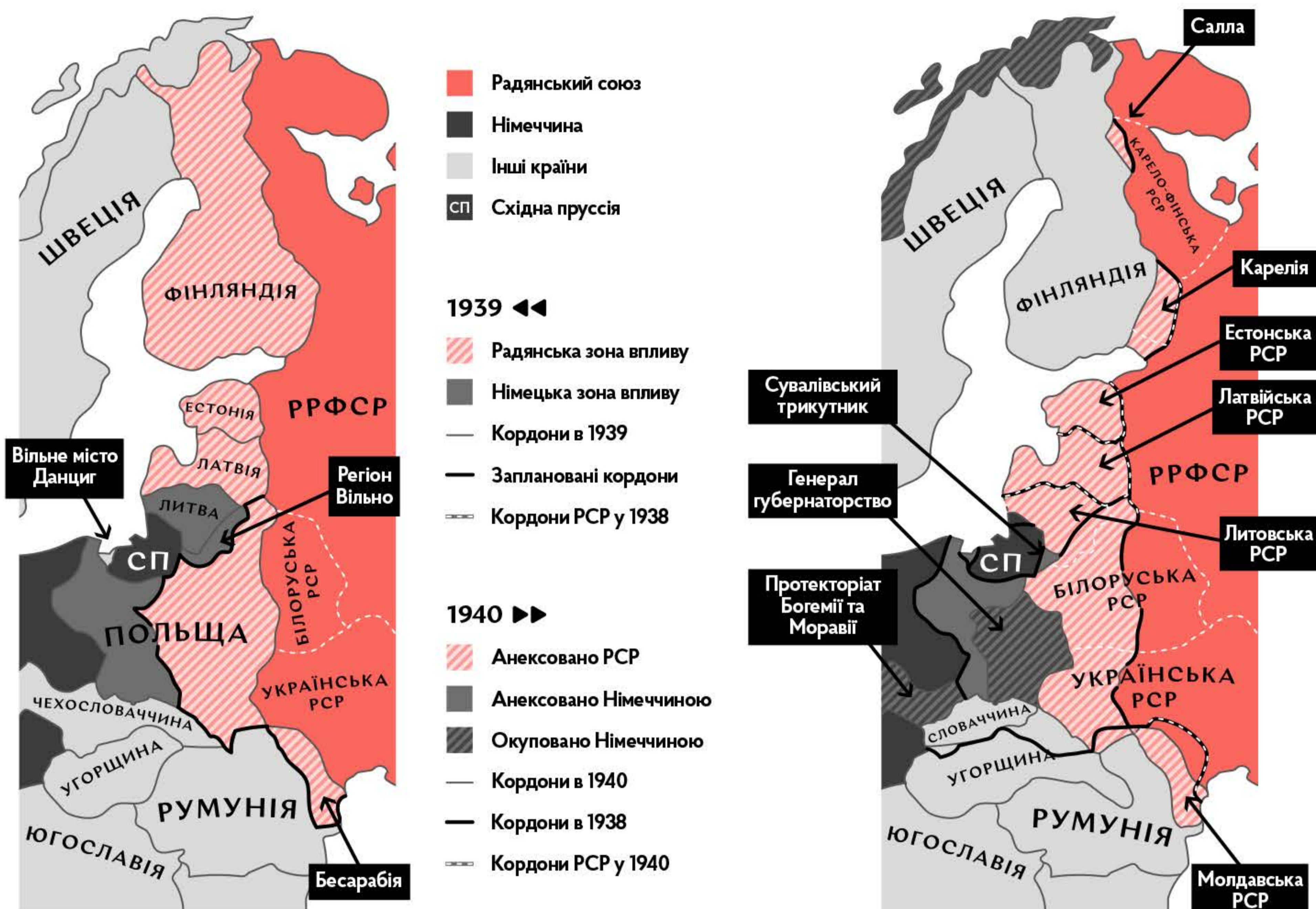
- **Битва при Марні** (*Франція, 5–12 вересня 1914 року*): втрати — близько 500 000 вбитих і поранених за один тиждень. Жодна інша битва у світовій історії не забирала стільки життів із такою швидкістю.

- **Битва при Сомі** (*1 липня — 18 листопада 1916 року*): втрати — 50 000 осіб, серед яких 19 000 вбитих. Спричинила найбільші втрати у британській воєнній історії.
- **Битва при Вердені** (*21 листопада — 18 грудня 1916 року*): втрати — 433 000 німецьких і 550 000 французьких вояків. Принесла найбільші втрати французів у їхній історії.
- **Битва при Капоретто** (*24 жовтня — 12 грудня 1917 року*): втрати — 110 000 вбитих і поранених. Завершилася повним розгромом італійської армії (*досі в італійській мові слово «капоретто» є синонімом катастрофи*).
- **Брусилівський прорив** (*4 червня — 20 вересня 1916 року*): втрати (*за різними оцінками*) — від 1,5 до 2 млн осіб. Стала найкривавішою воєнною операцією у Першій світовій війні.

Попри масштабні битви й величезні втрати Західний фронт рухався дуже повільно, всього на декілька кілометрів в один або другий бік. Британські офіцери жартували навесні 1917 року: якщо фронт і далі буде рухатися з такою швидкістю, то вони дійдуть до Рейну за 180 років. Мала мобільність призвела до того, що Перша світова війна скоро перетворилась у так звану **«траншейну» війну**, перемогу в якій визначала здатність якнайдовше висидіти в окопах. Це викликало потребу мати в достатку ресурсів для озброєння, обмундирування і провізії для солдат.

Західний фронт проходив через порівняно невелику територію: бельгійсько-французько-німецьке прикордоння та Північну Італію. Це єдина рівнинна територія у Західній Європі, де можна було вести масштабні воєнні операції. Натомість Східна Європа — це одна велика рівнина без природних перешкод для просування великих армій. Тому Східний фронт був розтягнутий довгою лінією між Балтійським і Чорним морем. Тут були можливі швидкі та глибокі зміни фронту: як-от під час російської окупації Галичини в перші тижні війни, Брусилівського прориву в 1916 році та німецького й австро-угорського завоювання всіх західних окраїн колишньої Російської імперії на початку 1918 року.

Довгий, затяжний і кривавий характер війни зробив суспільні настрої брутальними, а масове насильство перетворив на норму поведінки, зокрема проти мирного населення. В уяві багатьох ця війна була справжнім апокаліпсисом — тобто кінцем світу. Фактично ж вона була **кінцем не всього світу, а лише старого режиму**. На зміну йому прийшов «новий красивий світ» — світ нових технологій, індустріального суспільства й масової політики. Його народження,

Розподіл територій за Пактом Молотова-Ріббентропа і реальні територіальні зміни 1939–1940 років

Червона армія напередодні війни

Упродовж 1934–1938 років ввели **кадрову систему побудови Червоної армії** та комплектування збройних сил. Щоб збільшити військову мобільність, у 1935 році замість одного Українського військового округу створили два – **Київський і Харківський**. А в 1939 році сформували **Одеський військовий округ**.

Під час організаційної перебудови армії стрімко зростала її чисельність. У січні 1937 року особовий склад Червоної армії становив **1,4 мільйона військовослужбовців**, а в середині 1941 року – уже близько **5 мільйонів**. За 2,5 роки, із січня 1939 до червня 1941 року, в армії сформували **125 нових дивізій**.

Водночас репресії 1937–1938 років завдали радянським збройним силам величезних втрат. За 17 місяців **заарештували і частково розстріляли 44 000 осіб командного складу армії**. Обвинувачуванням інкримінували **планування воєнного перевороту** 15 травня 1937 року. Із 408 репресованих представників вищого командування **страли 401 особу**.

Однак упродовж 1939–1940 років керівництво СРСР вимушено звільнило з-під арешту і повернуло в армію **13 000 командирів і генералів**, оскільки командувати військами було просто нікому. Тому командирські посади посіли особи, які не мали ні належної освіти, ні потрібного досвіду. На початку 1941 року лише **7% командно-начальницького складу мали вищу освіту**.

Початок Другої світової війни

Друга світова війна розпочалася **1 вересня 1939 року** із вторгнення Німеччини до Польщі. Першою воєнною німецькою спецоперацією була **«Гляйвицька провокація»** у прикордонному німецькому місті Гляйвице (сьогодні місто Глівіце, Польща). Німецькі військові, переодягнені в польську форму, захопили в місті радіостанцію та передали в ефір, що Польща атакує Німеччину. Наступного дня, 1 вересня, Гітлер оголосив німецькому народу, що з цього моменту **Німеччина перебуває в стані війни з Польщею**. Уже 3 вересня союзники Польщі – **Велика Британія і Франція – оголосили війну Німеччині**.

Німеччина вимагала від СРСР вступу у війну проти Польщі. Радянське керівництво відтягувало цей момент, оскільки в цей час перебувало у воєнному конфлікті у Східній Азії.

Прикордонний **«Інцидент у Номон-Хана»** формально був конфліктом між Маньчжурською та Монгольською народною республікою (у радянській історії отримав назву «Халхин-Гол» – річки, на кордоні Маньчжурії з Монголією). Фактично це був конфлікт між СРСР і Японією. Японські історики висвітлюють його як окрему війну. У ній Японія зазнала поразки та переорієнтувала свою увагу в бік Тихого океану. Через два з половиною роки це призвело до нападу на американську морську базу Перл-Гарбор.

Перемир'я між СРСР і Японією уклали 15 вересня 1939 року. А вже вночі 17 вересня Червона армія перейшла західний кордон, річку Збруч. Для вторгнення у Польську державу було сформовано **Український фронт** на чолі з маршалом

Семеном Тимошенко. За 10 днів до того німецькі війська вийшли на річку Сян (притока Вісли) і дійшли до Львова, але не брали його. Вони дочекалися приходу Червоної армії та передали їй владу над містом 22 вересня.

Німеччина розбила польські війська, а уряд емігрував. 17 вересня польському послу в Москві Вацлаву Гржибовському передали ноту за підписом В'ячеслава Молотова, в якій йшлося про загрозу для СРСР ситуацію. Польська держава практично перестала існувати — договори між Польщею і СРСР припинили свою дію. Через це СРСР має взяти під свій захист «беззахисних єдинокровних українців і білорусів».

Червона армія повністю зайняла Західну Білорусь і Західну Україну (польські «Креси Вихідні») та відповідно приєднала їх до **Радянської Білорусі** та **Радянської України**.

Спільні бойові дії німецької та радянської армій у 1939 році

28 вересня Ріббентроп і Молотов підписали в Москві новий документ — **Договір про дружбу і кордон**. Згідно з таємним додатковим протоколом до нього, територія Литовської держави відходить до «сфери інтересів» СРСР, а Люблінське воєводство і правобережна частина Варшавського — до «сфери інтересів» Німеччини.

У війні проти Польщі СРСР і Німеччина діяли як союзники: координували авіанатаки, спільно роззброювали польські частини, поступалися одне одному захопленими територіями. А 22 вересня 1939 року — навіть провели спільний військовий парад вермахту та РСЧА в Бресті.

Співпраця комуністів і нацистів тривала майже 22 місяці протягом 1939–1941 років. Газета «Правда» 23 грудня 1939 року опублікувала телеграми Гітлера і Ріббентропа, в яких вони сердечно вітали Сталіна з 60-річчям. Сталін відповів: **«Дружба народів Німеччини і Радянського Союзу, яка скріплена кров'ю, має всі підстави бути довгою і міцною»**.

«Дивна війна»

У вересні 1939 — травні 1940 року на Західному фронті (франко-німецький кордон, уздовж ліній Мажино і Зігфріда) відбувалися **бої переважно локального значення**. Завдяки цьому німецьке командування змогло успішно завершити Польську кампанію, окупувати Данію і Норвегію, а також підготувати вторгнення до Бельгії, Нідерландів, Люксембурга та Французької республіки. Незважаючи на оголошення війни, ні Франція, ні Британія не вели активних повномасштабних воєнних дій проти Німеччини.

Промислово-ресурсний потенціал Британської і Французької імперій створював ілюзію повної переваги над Німеччиною. Французькі генерали не враховували якісну технічну зміну типів озброєнь і новий порядок та перебіг бойових дій, який вона зумовила. У штабах союзників планували бойові дії за зразками Першої світової війни — тобто окопного характеру. Водночас абсолютно не зважали на виникнення танкових військ — як нового виду. Вінстон Черчилль пізніше зазначав: **«Генерали завжди готуються до минулої війни»**.

Окрім того, система мобілізації до союзницької армії була застарілою та надто бюрократизованою. Для проведення мобілізації французькій армії потрібно було щонайменше 2 тижні, а британській — майже 3.